

Валентина Венкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ИМЕНА НА ПТИЦИ В ПОСЛОВИЦИ, ПОГОВОРКИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Abstract: The paper focuses on the names of birds in proverbs, sayings and idioms. Naturally, a hen and a cock are ranked on the first place. Their life cycle proceeds in front of people's eyes.

Keywords: nomination, proverbs, sayings, idioms

Съществителното име е тази част на речта, с която се назовават феномените от сферата на човешкото познание. Номинативната функция на съществителното име го прави пригодно да назовава всичко – „лица, животни, растения“ (Бояджиев и др. 1999: 319). Конкретните съществителни за неперсоналност са названия на животни от домашния бит, „от природата, каквито са названията на птици: врана, бухал, гълъб, славей, дрозд, кукувица, лястовица, лебед, фазан“ (Георгиев 1991: 46). В друга наша работа са анализирани 1240 имена на птици от тритомника на БАН „Фауна на България“ (Венкова 2013). В нашата страна постоянно или временно живеят над 300 вида птици. В съпоставителен план български и чешки названия на птици са разгледани в докторската работа на Хр. Дейкова (2006). В настоящата статия ще регистрираме имената на птици в пословици, поговорки и фразеологизми.

Пословиците и поговорките „са кратки изразителни изречения, обикновено с назидателен характер“ (Бояджиев 2002: 303). Те имат буквален или преносен смисъл, по-често преносен. Разликата между пословиците и поговорките е в това, че „пословиците се употребяват в речта като самостоятелни съждения, а поговорките получават окончателно оформление само в контекста, т.е. те са част от съждение“ (Бояджиев 2002: 303). На пословиците и поговорките е свойствена вариативност. Те притежават синоними (БЭС 1998). Поговорките са най-тясно свързани с фразеологизмите. Разгледахме сборника „Български пословици и поговорки“ (1986), където са събрани около 5000 единици. С имена на птици са свързани общо 214 употреби. На първо място по честотност се класира *кокошката* (*квачката*). Това наименование се среща 48 пъти.

В някои случаи употребата е с положителен оценъчен знак, в други – с отрицателен. Ето някои примери: *Ако тежи на квачката да мъти, пилци не може да отвъди*; *Болен мъж суров тиквеник, болна жена печена кокошка*; *Болен се пита иска ли печена кокошка*; *Всяка квачка на своя полог излюпва*; *Върти се като пияна кокошка*; *Гащата кокошка петел не е*; *Гладна кокошка просо сънува*. В съзнанието на българина печената кокошка е символ на си-

тост и благоденствие, но той не вярва на празни обещания: *Дай ми по-добре днес хляб и сол, а не утре печена кокошка; Днешното яйце е по-добро от утрешната кокошка; За хатър и печена кокошка се яде; Като няма кокошка, и сврака ядва; По-добра е своята леца от чуждата кокошка.* Кокошката притежава и други негативни качества: *Затлъстяла кокошка яйца не носи; Когато припре на кокошката, тогава дири полож да снася; Кокоши ум има; Колко за една кокошка ум няма; Която кокошка много крещи, малко яйца носи; На кокошката пътят е до плевнята; Сляпа кокошка, като прогледа, иска да се качи на петела.*

На второ място по честотност с 30 употреби е гарванът (гарга, врана). Тази птица е носител на предимно отрицателни характеристики: *Ако да слушаше господ на гарваните молбата, всички магарета биха изпукали; Да би слушал господ гаргите, мор би дал по конете; Ако е гарга – рошава да е; Варди като враната горния сноп; Враната гълъб не става; Гарван гарвану око не вади; Гарваните само на мърша са заедно с орлите; Гарван отлита, сокол долита; Гарванът напразно не грачи; Гаргата моли бога да мрат конете.* Макар и рядко, гарванът е носител и на положителни качества: *Гаргата не изоставя гарджетата си, че били черни.* Случва се пословицата да има и неутрален смисъл: *Друго е сврака, друго е гарга; Мери в гарга, удря в патка; Първата врана най-подир каца; Трамposa врана за гарга; Триста гарвани един ги камък разпръсква.* Много по-често обаче гарванът е представен в отрицателна светлина: *Кога гарван граче, славейт бяга и плаче; От врана сокол не става; Попаднеш ли между врани, трябва да грачиш като тях; Храни гарга да ти изкълве очите.*

На трето място по честотност се класира петелът с 26 употреби. За разлика от кокошката, той най-често не е натоварен с отрицателна оценка: *Взира се като петел в бобово зърно; Всеки петел на бунницето си пее; Ще пропее и нашият петел; Гдето пеят много петли, там късно съмва; Грош – петел, два – кръчма; Един петел на десет кокошки съди, та ти ли на една жена не можеш?; И без петли съмва; И петелът се лъже; Кога петли на буннице, тогава ние на огнище; Ляга с кокошките, ама става с петлите; Нашиите петли червени яйца носят.* По-рядко петелът се оказва носител на отрицателни качества като горделивост или нахалство: *Ако пуснеш петела под одъра, ще се качи на одъра, ако го оставиш на одъра, ще се качи на главата ти; Заплел се като петел в кълчица; И петелът се излъгва да пее без време, та човек ли?; Не му пее петелът; Не пуцай петел на прага, че ще се качи на полицата; Перчи се като петел на буннице; Петелът умира, а очите му на боклука остават; Разперил се като петел на стобор; Разхожда се като петел около кокошки; Прегази го като петел жарава; Снася му петелът.*

На четвърто място по честота на употреба се класира пилето (15 употреби). Пилето се явява в две значения – като малкото на кокошката и в по-общото значение на птица. Ето някои примери: *Всяко пиле (птица) на гнездото си пее; Всяко пиле (птица) с гласа си се хвали; И от пиле мляко се намира, кога*

човек търси; Не дава пиле да прехвъркне; Птиците си хранят пиленцата, без да се надяват, че тях ще ги гледат на старини; Трепере му сърцето като на пиле перцето. В други случаи пилето е в значение на пиленце: От варено яйце пиле не се мъти; Още кокошката не е насадена, той пилета търси; Пилето учило кокошката как да снася яйца; Пораснаха пилетата, качиха се на квачката; Яйцето е мъничко, ама голямо пиле излиза от него.

На пето място се нарежда врабецът (врабчето). Отношението към него е снизходително поради малките му размери: Ако да паднеш небето, колко врабци щеше да затисне; Ако друг ти лови врабче, без опашка ще е; Ако се боеше дядо от врабците, просо не щеше да посее; Врабците гонят бухала, ама сами в устата му влизат; Да раждат деца и врабците знаят; Думата не е врабче, ама като я изпуснеш, не се улавя; За едно зърно жито врабчето се хваща в клетката и си предава живота; Зяпа, дано му паднат печени врабчета отгоре; Който се цели в много врабчета, не удря ни едно; Плаши врабците; Скарали се врабците за чуждото просо.

След цялостния анализ на всички 214 употреби на имена на птици получихме следните резултати:

кокошка (квачка) – 48;
гарван, гарга, врана – 30;
петел – 26;
пиле – 15;
врабец, врабче – 13;
птичка, птиче – 9;
патка, пате – 9;
сврака – 8;
славей – 7;
сокол, соколица – 6;
орел – 6;
гъска – 5;
пуйка, пуйак, пуйче, мисир, фит – 5;
щърк, щъркле – 5;
гълъб – 4;
лястовица – 4;
бухал – 3;
паун – 2;
кукувица – 2;
авлига – 1;
яребица – 1;
чапла – 1;
кос – 1;
кукумявка – 1;
папагал – 1;
синигер – 1.

Както се вижда, народът внимателно е оглеждал птиците в заобикалящата среда и е успял да включи 26 от тях в своите пословици и поговорки. Птиците са запечатани в народната мъдрост със своите най-характерни черти, което показва детайлно познаване на техния начин на живот.

Във фразеологическия речник, който разгледахме, срещнахме 104 имена на птици. Тук фаворит по употреби е петелът (17 употреби): *(див) като петел* – за мъж – много див, опърничав, груб; *(гледам) като петел бобово зърно* – гледам учудено, с голяма изненада; *(опулил съм се) като петел на дъжд* – тъжно, замислено; *(гледаме се) като петли на бунище* – много враждебно, настървено; *Окумил се като петел на дъжд* – в лошо настроение е, мрачен е; *Петел го връл* (диал.) – за нещо много едро смляно или счукано; *Скроил на петела гащи* – не успял да свърши някаква работа, нищо не свършил; *Снесла кокошката, кудкудачи петела* (диал. ирон.) – употребява се, когато някой се хвали и перчи с чужди заслуги и постижения; *Ще пропее и нашия петел* (диал.) – лицето, което говори, очаква настъпването на щастливи дни или някакъв успех, сполука; *Снася ми петела* (диал.) – много съм богат; *И петлите ми носят яйца* (диал. ирон.) – много съм богат.

На второто място по честота на употребите се нарежда кокошката. Намирайки се в двора на хората, петелът и кокошката са най-лесният обект за наблюдение и техните качества са най-разпознаваеми: *Въртя се като пияна кокошка* (диал.) – мотая се, без да съумея да започна да върша нещо сериозно; *(мятам се, скачам) като заклана кокошка* – мъчително, безпомощно; *(смайвам се) като кокошка кога град вали* (диал.) – много се смайвам; *Кокошката още не е насадена, той пилета иска* – употребява се, когато някой предприема предварителни приготовления за нещо, чието осъществяване не е сигурно; *Когато на кокошката припре (отзаде яйцето), тогаз търси полог (да го снесе)* – казва се, за да се подчертае, че нещо се върши в последния момент, когато не е възможно повече да се отлага; *Заменям, сменям кон за кокошка* – съвсем неравноценна размяна, замяна на нещо много по-скъпо или по-хубаво с нещо по-евтино или по-грозно.

На трето място се нареждат патицата и гарванът (с по 11 употреби). Патицата не блести нито с красота, нито с ум: *Глунав като патка* (диал.) – не толкова глупав; *И ние патки не пасеме* (ирон.) – не сме толкова глупави, че да не се сетим, да не разберем нещо; не сме прости, не сме загубени; *Дремя като капушливо пате* – непрекъснато дремя; *Като кърава патка (вървя)* – несигурно, неуверено, препъвайки се (вървя); *Като пате (клатя се)* – грозно, неграциозно, тромаво (се клатя, вървя); *Като патка (глунав)* – много, извънредно (глупав); *от хожовите патки* – нещо, което е прехвалено за най-хубаво; *С този ум ще пасеш патките* (диал.) – глупав си, неразумен си и затова ще ходиш беден и злочест; *Шашардисвам се като пате в мъгла* (диал.) – не мога да намеря изход от някакво положение.

Гарванът (гарга, врана) също не се ползва със симпатии: *Гракнали връз него като връз бял гарван* (диал.); *Гракнали на него като на бяла врана* (диал.)

– казва се за нещо много чудно, много необикновено; *Като гарван (черен), като крило на гарван* – извънредно много (черен); *Като бяла врана съм* – особен съм, чудноват съм, отделям се рязко от околните; *Направлям (направля) за смях (и на гаргите)* – ставам причина някой да бъде възприет като всеобщо посмешище, да изглежда глупак; опозорявам някого; *Нашето гардже е най-хубаво* (шег.) – употребява се, за да се означи, че детето на семейството, от което е говорещото лице, е по-хубаво от децата на познатите им; *Фър-фър гарга* – лекомислен човек; *Бяла врана* – нещо по-особено, по-различно от другите, нещо чудновато, необикновено, някакво изключение.

Подредени по честота на употребите всичките 104 имена на птици във фразеологичния речник имат следния вид:

петел – 17;
кокошка – 13;
патица, пате – 11;
гарван, гарга – 11;
пиле – 10;
птиче – 9;
кукувица – 4;
пуяк, пуйка – 4;
канарче – 3;
гъска – 3;
сврака – 3;
славей – 3;
щъркел – 3;
бухал – 2;
врабче – 2;
паун – 2;
кос – 1;
лястовица – 1;
щиглец – 1;
лебед – 1.

Ако обединим данните за употребите на птичи имена в пословиците, поговорките и фразеологизмите, ще получим следната класация:

кокошка – 61;
петел – 43;
гарван – 41;
пиле – 25;
патица – 20;
птичка – 18;
врабче – 15;
сврака – 11;
славей – 10;
пуйка – 9;

щъркел – 8;
гъска – 8;
сокол – 6;
кукувица – 6;
лястовица – 5;
бухал – 5;
гълъб – 4;
паун – 4;
сврака – 3;
кос – 2;
авлига – 1;
яребица – 1;
чапла – 1;
кукумявка – 1;
папагал – 1;
синигер – 1;
щиглец – 1;
лебед – 1.

Общо в пословиците, поговорките и фразеологизмите се срещат 318 пъти имена на птици. Всички видове птици наброяват 29. Това богатство говори за хармоничното съществуване на човека и природата. Хората са познавали и внимателно са наблюдавали птичето царство. Всяка птица е носител на дадени характерови особености. Тези особености са познавани и съотнасяни с човешките качества. За днешния градски човек дори имената на някои от тези птици са непознати – авлига, синигер, щиглец. Не е изненадващо, че фаворитите са кокошката и петелът, които живеят в двора на хората и съществуването им зависи изцяло от човешката грижа. Към тях се отнасят с ирония, но и с любов. Печената кокошка е символ на благополучие, а петелът е симпатичен със своето перчене. С най-много негативи е натоварен гарванът, но пък той е добре познат герой в ежедневието. Славейт пък е носител само на положителни качества. С голяма симпатия се споменава и лястовицата. В процеса на търсене на птичите имена се срещнахме и с много имена на животни, но те ще бъдат разгледани в друга работа. Засега основният извод е, че българите от миналото са познавали прекрасно птиците, техния начин на живот, техните характерни особености, съпоставяли са ги с човешките качества и са живеели в хармония с природата.

В по-голямата си част пословиците, поговорките и фразеологизмите, включващи имена на птици, всъщност се отнасят за качества на хората.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев и др. 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: Петър Берон, 1999.
- Георгиев 1991:** Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: Абагар, 1991.
- Венкова 2013:** Венкова, В. Имената на птиците в България и особеностите на терминологичната номинация. – В: *70 години българска академична лексикография*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 517 – 524.
- Дейкова 2006:** Дейкова, Хр. *Ономазиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици*. Автореферат. София, 2006.
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Анубис, 2002.
- БЭС 1998:** *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва: Большая российская энциклопедия, 1998.

ИЗТОЧНИЦИ

- Български пословици и поговорки*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Ничева, К.** *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.